

Typológia cechových zástav z územia Slovenska

napísal Mgr. Lukáš Svěchota

Zástavy i vlajky patria k najpôsobivejším textilným predmetom na aké je možné naraziť v expozíciách či depozitoch domácich múzeí. Môže za to nielen ich nesporná estetická hodnota, ale hlavne symbolika a historické pozadie ktoré zadalo ich vzniku.

Výskumom vexilologických predmetov sa zaoberá vexilológia. Vexilá, ako ich možno tiež nazvať, tvoria vlajky, zástavy a ich druhy. Vexilológia za pomoci svojich metód skúma ich históriu, symboliku a použitie, interpretuje ich význam, pomáha určiť užívateľa a približuje nám okolnosti ktoré dali podnet na vznik vlajky či zástavy. Zároveň stojí pri zrode nových vexíl. Dohliada, aby boli dodržané vexilologické pravidlá pri tvorbe a všeobecne záväzné predpisy a právne normy pri ich použití. Za pracovný nástroj považujeme symbolovo-reflektívnu metódu a cieľ snaženie funkčnú vlajku, alebo zástavu s ktorou sa jej užívateľ plne stotožňuje.

Používanie rôznotvarých kusov látok, špecifických farieb, upevnených na kopijach, resp. žrdiach je známe takmer 4000 rokov z oblastí Ďalekého východu. V Európe to boli antické civilizácie, u ktorých sa vytvoril priestor na tvorbu a používanie vexilologických predmetov.

Viedli k tomu vojenské expanzie a nutnosť delby a koordinácie más vojsk. Rímske vexilla sa stali predobrazom pre zástavy stredoveké i nasledujúce, ktoré však prekročili tieň oblasti pôvodného uplatnenia, pričom svoje uplatnenie našli nielen v oblasti svetskej, ale aj duchovnej.

Cechové zástavy predstavujú takmer najpočetnejšiu skupinu dochovaných historických zástav na území Slovenska. Naším výskumom sa podarilo zachytiť viac ako päť desiatok cechových zástav, nachádzajúcich sa v rôznom stave v expozíciách a depozitoch slovenských múzeí, ale i v rukách právnických osôb. Časový horizont doby vzniku dochovaných cechových zástav predstavuje prvú polovicu 18. storočia až koniec 19. storočia. Cechové zástavy s datovaním po roku 1872, kedy vstúpil do platnosti Priemyselný zákon, by nemali oficiálne existovať, nakoľko rečeným zákonom bola zrušená právna existencia cechových organizácií.

Pre podobné znaky i použitie predpokladáme počiatky cechových zástav v cirkevných procesiových zástavách. Môžeme sa domnievať, že bratstvá a prvé cechy si spolu s ostatným obyvateľstvom pre svoje náboženské potreby a procesiové pochody vystačili s používaním k tomu určených cirkevných zástav. Vznik samotných cechových zástav chápeme ako prejav

narastajúcej ekonomickej a spoločenskej moci cechov, priamo korešpondujúci so stavaním oltárov a budovaním vlastných kostolných lavíc.

Cechy boli organizácie, ktoré zakladali remeselnícki majstri alebo tovariši a mali chrániť ich sociálne, hospodárske a spoločensko-stavovské záujmy. Vnútorne zriadenie cechov malo patriarchálny hierarchický charakter s prvkami demokracie.

Cechové zástavy a ich používanie veľmi úzko súvisia so vzťahom organizácie cechov a cirkvi. Tento vzťah bol založený v počiatkoch na úprimnej zbožnosti a viere, dobe poplatnej všeobecnej religiozite ľudskej spoločnosti kresťanského sveta. Vzťah členov cechov a cirkvi bol natoľko prirodzený, že sa neprisudzovala potreba ho nejakou formou konkretizovať poprípade rozviesť v artikuloch prvých cechoch.¹ Cechy sa starali o svoj oltár, ktorý dávali zhotovovať na svoje trovy. Kúpovali vosk alebo sviece, zaopatrovali bohoslužobné rúcha, nádoby, v mnohých kostoloch mali aj svoje lavice ozdobené symbolom daného cechu² a nad nimi aj vlastné lustre. Tento pokojný a povedzme obojstranne výhodný vzťah, kde veriaci mali pokoj na duši, cirkev peniaze z poplatkov a milodarov, naštrbila reformácia v priebehu 16. storočia. Učenie nemeckých a švajčiarskych reformátorov vytvorilo priestor pre konfesionalizáciu európskej spoločnosti. Tieto zmeny sa nevyhli ani nášmu územiu a spoločnosti. Podiel na tom mali čulé styky potomkov nemeckých kolonistov, etablovaných v súvekom meštianstve a výrobnobchodných sférach.

Z následnej vlny rekatolizácie vychádzala idea cisárovnej Márie Terézie, že katolicizmus je štátnym náboženstvom Habsburskej monarchie a presadzovala ho i vo svojich reformách cechovníctva.

Panovníčka sa zaujímalá o pôvod artikul v oblasti pôsobnosti Spišskej komory. Bol totiž predpoklad existencie štatútov, ktorých platnosť potvrdzovali vodcovia protihabsburských povstaní. O stave panovníčku informoval v svojom elaboráte referent Spišskej komory Štefan Gosthoni. Navrhol, aby artikuly cechom mohol vydávať len panovník prostredníctvom Miestodržiteľskej rady. Staršie štatúty nevydané panovníkom mali byť zozbierané. Svoje rozhodnutie dala panovníčka na všeobecnú známosť obežníkom zo 6. februára 1761.³ Zo zreteľom na cechové zástavy je dôležitý hlavne prvý bod nových uniformných artikul, v ktorom sa vyzdvihuje náboženské poslanie cechov v rámci prebiehajúcej rekatolizácie. Štvrťročne a na sviatok patróna sa mal celý cech, zúčastniť omše za šťastnú a dlhú vládu

¹ HOUDEK, Ivan. *Cechovníctvo na Slovensku*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943, s. 100.

² Takéto lavice s cechovým štítom krajčirov a oltáre v unikátnom rozsahu a dochovanom stave možno obdivovať vo farský kostole sv. Michala v Skalici.

³ ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin : Osveta, 1983, s. 73.

panovníka a rozkvet vlasti.⁴ Požadovalo sa, aby každý cech mal svoju vlastnú zástavu s patrónom, umiestnenú v katolíckom farskom kostole. Pod ňou sa mali majstri i tovariši zúčastňovať každoročnej procesie sviatku Božieho tela.⁵ Cechové zástavy sa stali akousi povinnou výstrojom každého cechu, pre lepšie plnenie svojich náboženských úloh. V jednotlivých artikuloch vydaných po tomto roku sa skutočne vyslovuje povinnosť cechu zhotoviť si vlastnú zástavu ak ju ešte nemal a združovať sa pod ňou počas cirkevných sviatkov.⁶ Dovtedy sa zástavam v štatútoch nevenovala veľká pozornosť. Zástavy sú v artikuloch spomínané v podobe *zastawa*, *Fahn*, *Zunffähn*, *Zunffahn*, *Zöhnfahn*, *Zechfahn*, *Handwerksfahn*⁷. Na koľko sa však podarilo presadiť používanie zástav a či skutočne každý jeden cech mal svoju zástavu ostáva otáznou. Jediné cechy, ktoré svoju vlastnú zástavu s určitosťou nemali, boli tovarišské cechy. Čo však vychádzalo z ich podstaty a neskôr aj postavenia. Z neovereného odpisu artikulu kožušníkov z Topoľčianok datovaného do roku 1829, sa v 29. článku dozvedáme o zaujímavej situácii. Nekatolíkom je v duchu generálnych artikulu zabezpečená beztretná neúčast' na omšiach. No v prípade procesie Božieho tela, čo je záležitosť rímskokatolíckeho rítu a vierouky, je povinný sa pod spoločnou cechovou zástavou zúčastniť každý majster i tovariš kožušnickeho remesla pod pokutou dvoch zlatých.⁸

Vexila používané cechmi a dochované v múzeách na území Slovenska je možné rozdeliť z hľadiska typológie zástavových listov a spôsobu použitia. Na základe typológie listov rozoznávame štyri skupiny: koruhvy s priečnym rahnom, resp. krížovým, koruhvy s vlajúcim cípom, zástavy s lastovičím chvostom a vexila s obdĺžnikovým zástavovým listom. V prípade prvých štyroch sa jedná o procesiové cechové zástavy. Posledná menovaná skupina predstavuje takzvané úmrlčie plachty⁹ alebo smrtné rúcha.¹⁰

Za najstaršie typ, zo zreteľom na genézu zástavového listu, môžeme pokladať cechové zástavy majúce tvar koruhvy s priečnym, resp. krížovým rahnom. Cechová koruhva s priečnym rahnom je k žrdi pripevnená prostredníctvom šnúry vychádzajúcej z priečného rahna o háčik na žrdi. Koruhva s krížovým rahnom je upevnená za pomoci zdobeného vešiačika a opäť háčikom na žrd'. List má obdĺžnikový tvar. Priemerná dĺžka zástav

⁴ ŠPIESZ, Anton. *ref. 3*, s. 74.

⁵ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972 s. 183

⁶ ŠPIESZ, Anton. *Štatúty Bratislavských cechov*. s. 62, 88, 141, 147, 194, 317, 323, 388, 431.

⁷ ŠPIESZ, Anton. *ref. 6*, s. 62, 88, 141, 194, 317, 388, 431.

⁸ HOUDEK, Ivan. *ref. 1*, s. 153.

⁹ HOUDEK, Ivan. *ref. 1*, s. 102.

¹⁰ KUFČÁK, Emil – POVAŽANOVÁ, Valéria. *Pamiatky cechových remesiel z Liptova*. In KUFČÁK, Miroslav (ed.). *Liptov 7 vlastivedný zborník*. Martin : Osveta, 1983, s. 129.

nachádzajúcich sa v našich múzeách sa pohybuje okolo 2 00 cm šírka je polovičná. V hornej časti sa obvykle nachádza nápis s citátom z Písma, názov cechu, meno svätca, modlitba za orodovanie a rok zhotovenia zástavy. Olejomaľby bývajú nanosené na obdĺžnikových platniach. Sú všité do textilu v strednej časti zástavy a orámované portou. Maľba na jednej strane znázorňuje patróna pri činnosti, alebo s charakteristickými predmetmi. Na druhej strane býva zobrazovaný biblický motív, Panna Mária alebo ďalší svätec v prípade združených cechov. List je zhruba v druhej polovici pod olejomaľbou rozdelený na štyri, resp päť cípov. Tie prechádzajú do vlajúcej časti na konci hranato, oblo alebo klinovito zakončených. Po neodborných opravách môže počet cípov kolísať v rozmedzí 3 - 6, pričom takáto nezrovnalosť je jasne viditeľná na šití textilie alebo proporciách jednotlivých cípov.

Vďaka spôsobu uchytenia k žrdi bol zástavový list rozvinutý a viditeľné aj pri bezvetrí. Žrd' bývala nosená kolmo na zem. Telo koruhvy bývalo skráslené vyšíváním a strapcami prechádzajúcimi celou dĺžkou okraja listu. Zaujímavý jav predstavujú pomocné látkove polia vystupujúce z rohov koruhvy, zakončené uzlovými strapcami. Do týchto pomocných polí boli štylizované znaky cechov, erb mesta, resp. erb zemepána na ktorého území cech pôsobil i erb Uhorska alebo Habsburskej monarchie. Dôkazom o živom používaní týchto zástav aj v 20. a 30. rokoch minulého storočia môžu byť systematicky prelepené a prekryté erby Uhorska.¹¹

Tvar koruhvy s priečnym, resp. krížovým rahnom má korene siahajúce až k rímskemu labaru. Pomocným rahnom, použitím i motívami sú si cechové koruhvy veľmi podobné s cirkevnými labarami, cirkevnými procesiovými koruhvami i koruhvami remeselníckych spolkov. Pri vzájomnej komparácii je však badateľné, že cirkevné labara majú oproti cechovým koruhvám približne tretinové, resp. polovičné rozmery a list rozdeleným obvykle na tri cípy. Nenesú žiadnu cechovú symboliku.

Cirkevné koruhvy sú síce porovnateľných rozmerov, nachádzajú sa na nich maľby z výjavmi svätých, no ako v prípade labár nenesú cechovú symboliku, či nápisy odkazujúce na cech.

Tretím prípadom kedy môže prísť k mýlke a zámene sú spomenuté spolkové zástavy. Zobrazujú totiž obdobne remeselnícku symboliku i maľby príslušných patrónov. Na nápisoch

¹¹ Zjavne výsledok Nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 1007/ 1919. z 28. februára 1919 v Úradných novinách 39/ 1919, s. 14.

by sa však nemalo nachádzať označenie cech, ale spolok v príslušnom tvare či jazyku. Spodnú hranicu vzniku ohraničuje rok 1872.

Určovania ťažko poškodených kusov, kedy sa zachovali len jednotlivé fragmenty textílie, alebo centrálna maľba, vyžaduje individuálny prístup často na medzidisciplinárnej úrovni.

Druhý typ vexila používaného cechmi mal tvar koruhvy s vľajúcim predĺženým cípom. Tento typ zástavy sa objavili v priebehu 14. storočia, v časoch križiackych vojen. Zástava bola pripevnená k žrdi z boku a napnutá o pomocné rahno. Vyžiadala si to praktická skúsenosť, kedy po zmena taktiky boja, bol väčší dôraz kladený na jazdectvo, oproti Rimanmi uprednostňovanej pechote. Koruhvy s priečnym, resp. križovým rahnom by pre svoj značný čelný odpor predstavovali pre tryskom cválajúceho jazdca až nebezpečný aerodynamickú problém.

Žrd' rečenej koruhvy smerovala pri nesení kolmo na zem. Horný cíp bol značne predĺžený a vo vetre vial. V dolnom cípe býval upevnený uzlový strapec, pomáhajúci napínať zástavový list. Typickým predstaviteľom môže byť koruhva cechu mäsiarov z Ružomberka, ktorá je zároveň najstaršou známou dochovanou cechovou zástavou na území Slovenskej republiky. Bola zhotovená zo žltého brokátu šírky 185 cm a dĺžky 175 cm s cípom celých 360 cm. Na hornom leme sa dochovali upevňovacie oká pre pripevnenie k pomocnému rahnu. Zástava musela byť svojho času reštaurovaná. Starý pôvodný textil je vo viditeľnom kontraste s doplneným novým.

V hornom rohu a cípe lícnej strany sa nachádza v štítoch vročenie 17 – 28. Hlavným motívom nachádzajúcim v strednej časti je oválna olejomaľba s výjavom Obetovanie Izáka. V dolnom rohu aj cípe je umiestnená v renesančných štítoch s položenou korunou a dvomi nosičmi identická symbolika mäsiarskeho cechu. V modrom poli zlatý vôl. Pod obrazom medzi erbmi mäsiarskeho cechu sa nachádza nápis *Simbolum Lanionum*. Prezrádza ktorému cechu erby prislúchali. V hornom rohu rubovej strany sa nachádza erb Uhorska a v cípe erb vládnucej dynastie Habsburgovcov. Medzi nimi je medailónik Panny Márie s Ježiškom. Ústredný motív rubovej strany tvorí oválna olejomaľba s výjavom obetovania Božieho Baránka prelievajúceho svoju krv. Pod ním oslavujúce zhromaždenie ľudí. Z pravej strany do zástupu vstupuje figúra voľa. V dolnom rohu a cípe je vročenie 17 – 28.

Liptovské múzeum v Ružomberku zástavu získalo v roku 1912.¹² Je jediná známa dochovaná cechová zástava ružomberských cechov. Ostatné padli za obeť požiaru farského kostola sv. Ondreja v roku 1797, kde boli uchovávané.

Zástava s lastovičím chvostom je typ s obdĺžnikovým tvarom listu, ktorého vlajúca časť je rozdelená na dva až tri cípy. V prípade cechových zástav na dva. Popri koruhvách s priečnym rahnom patria zástavy s lastovičím chvostom k najčastejšie dochovaným cechovým zástavam v múzeách Slovenska. Tvar predstavuje mladší vývojový typ zástavového listu a je pomerne jednoduchý. Podobne ako koruhva s vlajúcim cípom je list pripevnený z boku k žrdi. No k napínaniu nevyužíva pomocné rahno. Zástava musela byť nesená so žrdou bod uhlom menším ako 90° voči povrchu zeme. Napínaciu funkciu prebrali ťažké uzlové strapce umiestnené na konci zástavových cípov, ktoré ťahajú celú zástavu smerom dole.

Protiváhu v tejto páke predstavoval nosič, ktorý musel balansovaním udržať správny smer. Zástava s rozmermi 150 x 250 cm je sama o sebe ťažká. Ak je k tomu umiestnená na 3,2 až 3,7 metra dlhej žrdi, nebývala táto činnosť jednoduchá.

K pevnému úchopu slúžili nielen zarážky pre ruky, ale aj rôzne drážkovania žrde zaobalené do zručnej umeleckej práce rezbárskych majstrov. Pri takomto druhu zástav sa vyskytovali aj zástavové šnúry, ukončené strapcovými uzlami, majúce okrem dekoračnej funkcie, aj úlohu vyvažovaciu.

Ako v prípade vyššie spomenutých typov cechových zástav i zástava s lastovičím chvostom boli zdobené strapcami a olejomaľbami. Cechové znaky bývajú umiestňované buď v samostatných poliach, ako nášivky a maľby, alebo sa stávajú súčasťou ústrednej maľby a jej symboliky. Aj v tomto prípade sú časté nápisy, menujúce svätca na obraze, modlitba za orodovanie, meno cechu ktorému zástava patrí, rok jej zhotovenia a podobne. Výnimočne je možné sa stretnúť s nápismi na textile zástavy menujúcich jednotlivých cechových funkcionárov a členov cechu.

Po farebnej stránke nemusia byť líčna a rubová strana zhodné. Farby na nich môžu byť navzájom obrátené. Teda líčna strana má na červenom podklade zlatý kvetinový motív a naopak rubová zlatá strana má červený kvetinový motív.

Posledným typ vexila spájajúci sa s cechovými organizáciami nemal pri oslavnej púti vzdať hold svätému, ale sprevádzať smrteľníka pri jeho poslednej ceste na večnosť. Neodlišoval sa len funkciou, ale i tvarom listu. Rovnomerný obdĺžnikový tvar o veľkostiach 150-160 cm x 200-280 cm pohrebnej zástavy je teda daný jej funkciou. Pri použití mala kryť

¹² KUFČÁK, Emil – POVAŽANOVÁ, Valéria. *ref. 10* s. 142

rakvu. Pre tento dôvod bola zdobená len z jednej strany. V strede zástavy bol štylizovaný kríž. Najstaršie smrtné rúcho sa dochovalo z roku 1804. Po bokoch kríža môžu byť vyšité erby cechu, ktorému slúžilo. Pohrebné vexilum bolo dvojplášťové a vyhotovené z tmavého zamatu. Taktiež bolo po obvode obrúbené strapcami a napínaná štyrmi až šiestimi mohutnými uzlovými strapcami, umiestnenými na rohoch, cípoch a v strede horného a spodného lemu. Očkách v žrd'ovom okraji slúžili k prichyteniu listu o žrd'.

Samostatnú podkapitolu predstavujú neodborne prevedené opravy vexíl, dajúc za vznik skutočne exotickým jedincom. Takými to exotmi sú napríklad cechová zástava z Trenčianskeho múzea - Draškovičovský kaštieľ v Čachticiach, či istá cechová zástava z Východoslovenskeho múzea v Košiciach.

Prvá menovaná je koruhva s krížovým rahnom, nesie symboly cechov súkenníkov, murárov, kováčov a pekárov. Už od pohľadu je badateľné, že niečo na zástave chýba no niečo aj prevyšuje. List nemá pravidelný obdĺžnikový tvar, je rozdiel medzi šírkou časti pril'ahlej k pomocnému rahnu a šírkou ostatného korpusu zástavy. List bol zošíty z niekoľkých kusov rozdielneho textilu. Za povšimnutie stojí aj netypický tvar a počet vlajúcich cípov, pričom dva krajné sú vďaka spôsobu zošitia dlhšie než vnútorné tri. Prostredný cíp je ku všetkému aj nepomerne užší než ostatné štyri. Zo súčasného stavu zástavy sa dá len veľmi ťažko súdiť, či zástava bola zošitá z fragmentov dvoch poškodených zástav, alebo sa pôvodne jednalo o jednu väčšiu, prešitú a doplnenú o nepôvodnú tkaninu.

Disproporčnosť je charakteristická aj pre druhú spomenutú cechová zástava. Podľa vyobrazených symbolov patrila cechu stolárov a kolesárov. V súčasnom stave pripomína koruhvu s vlajúcim cípom. O pôvodnej podobe sa môžeme len domnievať. Predpokladáme, že sa prvotne jednalo o koruhvu s priečnym, resp. krížovým rahnom. Vede nás k tomu smerovanie kvetinového vzoru na textile zástavy, tri zachovalé dolné vlajúce cípy -pôvodne iste štyri a štyri identické uzlové strapce. Tri z nich zakončujú vlajúce cípy a jeden bol prišitý pri koreni predĺženého vlajúceho cípu. Predĺžený vlajúci cíp má tvar pravouhlého trojuholníka s preponou klesajúcou od horného cípu zástavy. Vrchol predĺženého cípu prechádza do šnúry zakončenej uzlovým strapcom. Tvar neforemného korpusu bez pomocného rahna neumožňoval zástave viať a teda symboly na nej neboli viditeľné. Z toho dôvodu bolo pravdepodobne pristúpené k vytvoreniu upevňovacích očiek na hornom leme zástavy, ktoré umožnili prichytiť list o pomocné rahno a uspôsobiť zástavu k použitiu.

Záverom je nutné povedať, že cechové zástavy predstavujú len časť z pokladu historických vexilologických predmetov dochovaných do súčasnosti. Preto problémy ktoré boli načrtnuté v tomto článku, ako identifikácia, správne určenie druhu a pomenovanie vexila či nakoniec samotná typologizácia sa dotýkajú aj ostatných oblastí spoločenského užitia historických vexil. Hľadanie riešení i optimálnych východísk by sa malo diať systematicky a v spolupráci medzi bádateľom - vexilológom a múzeom. Z nadobudnutých zistení môžu totiž ťažiť obe strany a získané výsledky vhodnou formou sprístupniť širokej verejnosti.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

- Obr. č. 1 Spôsob uchytenie koruhvy s priečnym rahnom.
- Obr. č. 2 a-e Modifikácie na vešiačik koruhvy s krížovým rahnom.
- Obr. č. 3 Cechová koruhva čižmárov.
- Obr. č. 4 a-d Pomocné látkové polia s vyobrazením erbu cechu (pekárov), mesta (Nitra), znaku Uhorska a Habsburskej monarchie.
- Obr. č. 5 Porovnanie cechovej koruhvy a cirkevného labara.
- Obr. č. 6 Porovnanie cechovej koruhvy a cirkevnej koruhvy.
- Obr. č. 7 Porovnanie cechovej koruhvy a koruhvy remeselného spolku.
- Obr. č. 8 Koruhvy s predĺženým vlajúcim cípom cechu mäsiarov.
- Obr. č. 9 Zástava s lastovičím chvostom cechu ševcov.
- Obr. č. 10 Zdobenie zástavovej žrde.
- Obr. č. 11 Najstaršie dochované smrtné rúcho, patrilo cechu mäsiarov.
- Obr. č. 12 Variácie na pohrebné prikrývadlá.
- Obr. č. 13 Neodborne opravená cechová koruhva.
- Obr. č. 14 Neforemný novotvar cechovej zástavy.

Obr. 1

Obr. 2a

Obr. 2b

Obr. 2c

Obr. 2d

Obr. 2e

Obr. 3

Obr. 4a

Obr. 4b

Obr. 4c

Obr. 4d

Obr. 5

Obr. 6

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

Obr. 13

Obr. 14